

3. PROSJEKTPLAN OG FAGLIGE PROBLEMSTILLINGER FOR E18 RUGTVEDT-DØRDAL

MENNESKER OG KYSTSONEN I STEINALDEREN – VARIASJON OG KONTINUITET

Almut Schülke

Kulturhistorisk museum har i løpet de siste årene satset målrettet på å maksimere kunnskapsgevinsten fra kulturminneforvaltningen. I flere utgravningsprosjekter knyttet til store vei- og jernbaneanlegg har det vært et spesielt fokus på å fremskaffe kunnskap om steinalderen (Glørstad 2004b, 2006; Solheim og Damlien (red.) 2013; Melvold og Persson 2014; Jaksland og Persson (red.) 2014). Med utgangspunkt i den foreliggende reguleringsplanen anser KHM det som viktig å bygge videre på resultatene fra disse store prosjektene og å formulere problemstillinger som kan supplere de og videreutvikle kunnskapsstatus.¹

Alle store infrastrukturprosjektene i Oslofjordområdet har undersøkt arkeologiske lokaliteter langs de gamle kystlinjene som følge av at de store vei- og jernbanetraseene også i dag løper langs kysten. Dette har ført til at steinalderens kystbosetning har fått mye oppmerksomhet i den vitenskapelige debatten. Det er imidlertid behov for nærmere undersøkelser av mangfoldigheten bak bruken og utnyttelsen av kystsonen, både i et synkront og i et diakront perspektiv. I dette prosjektet skal det spesielt fokuseres på to temaer: (a) forståelsen av det arkeologiske «boplassbegrepet» (på et lokalt nivå) og (b) på variasjonen i utnyttelse av landskapsrommet ved «kysten» eller i «kystsonen» gjennom tidene (regionalt/overregionalt nivå). Disse temaene er tett knyttet til hverandre.

De siste årenes undersøkelser har fokusert på havnivå- og strandlinjeendringer som forutsetning for bosetning i steinalderen, og det er blitt etablert nye strandlinjekurver for grenseområdet Vestfold/Telemark (Sørensen mfl. 2014a, 2014b). Undersøkelser fra begge sider av Oslofjorden har så langt vist på en forholdsvis entydig måte at «boplassene» til steinaldermenneskene har ligget ved kysten (f.eks. Glørstad 2011a). Først med overgangen til fullskala jordbrukssamfunn i

senneolitikum, helt i slutten av steinalderen, har det vært mulig å påvise omfattende bosetning uavhengig av strandsonen (Prescott 2012).

De dokumenterte kystboplassene er ofte, men ikke alltid, direkte strandbundne. Slike lokaliteter kan representere vedvarende boplasser, aktivitetsområder eller korttidsoppholdsplasser. Det er også påvist lokaliteter som for så vidt lå i kystsonen da de var i bruk, men tilbaketrasket fra sjøen (f.eks. Berg-Hansen 2009; Reitan 2014d).

Fortolkningen av begrepet *boplass* er et viktig og omdiskutert tema i forskningen på og forvaltningen av steinaldermateriale (Jaksland 2001: 105–120; Glørstad 2006: 86–99; Persson 2010). Termen *steinalderboplass* omfatter funn av vidt forskjellig karakter, og den diakrone utviklingen av boplassene eller oppholdsstedene har tradisjonelt stått i fokus (Glørstad 2004b). Den rådende oppfatningen er at oppholdene på eller brukstiden av steder har vært kortvarige i tidligmesolitikum og til dels mellommesolitikum (Jaksland 2001; Damlien 2013; Jaksland og Persson (red.) 2014). Menneskene var mobile og brukte landskapet ekstensivt, og boplassene oppfattes som udifferensierte. I senmesolitikum kan man observere mer område-tilknyttet bosetning, hvor bestemte steder enten ble bebodd i lang tid eller oppsøkt regelmessig (Boaz 1998: 23–37; Jaksland 2001: 116; Glørstad 2010: 55–80).

Innenfor E18 Brunlanes-prosjektet (Jaksland og Persson (red.) 2014) og E18 Bommestad–Sky (Solheim og Damlien (red.) 2013) er det undersøkt og gravd ut områder med flere, forskjelligartede lokaliteter fra samme periode. Undersøkelsene har tatt for seg tidlig- og mellommesolittiske boplasser og viser en større boplassvariasjon innenfor et område enn det man tradisjonelt har tenkt seg i disse tidlige bosetningsfasene (Bjerck 2008a). Dette viser at de eksisterende modellene for utviklingen i bosetningsmønsteret gjennom mesolitikum er utilstrekkelige, og demonstrerer behovet for nytenking og nye analyser.

De siste 15 årene med store steinalderprosjekter har til sammen skapt et variert kunnskapsunivers.

1. Kapitlet er et utdrag fra Prosjektplan for arkeologiske undersøkelser ved E18 Rugtvedt–Dørdal (Schülke og Lønnås 2013) med marginale språklige endringer. Henvisninger til arkeologiske prosjekter som i mellomtiden er publisert, er blitt oppdatert.

Svinesundprosjektet har fokusert på forholdet mellom samfunn(sstruktur) og fysisk rom (Glørstad 2004b, 2010) og har skapt forutsetningene for å forstå de lange utviklingslinjene i steinalderen. I Vestfoldbaneprojektet har økonomiske aspekter stått sentralt, med særlig fokus på utviklingen fra stasjonær eller områdetilknyttet kystbosetning til agrarbosetningen. E18 Brunlanes-prosjektet har spesielt tatt for seg etablering av bosetning i et landskap, mens E18 Bommestad–Sky har rettet fokus mot endringen fra labile til stabile bosetningsstrukturer. Analyser av lokalitetenes interne struktur og bruk er blitt gjennomført ved funnspredingskart, statistikk (f.eks. Glørstad 2004a; Stene (red.) 2010) og *refitting* (Skar og Coulson 1986). Samtidig kan lokaliteter med bedre bevaringsforhold utdype kunnskapen om lokalitetenes betydning, men også om kulturelle, sosiale og økonomiske aspekter. Funn av beinmateriale (f.eks. Jaksland 2001: 106; Persson 2014d) er ikke bare en kilde til å kartlegge hvilke dyr som ble jaktet, men også en kilde til redskapskultur og ervervsstrategi.

På bakgrunn av tidligere undersøkelser og ut fra en totalvurdering av lokalitetene som blir berørt i forbindelse med E18-utbyggingen gjennom Bamble, peker følgende problemstillinger seg ut som særlig aktuelle: En viktig utfordring vil være å koble sammen informasjon om oppholdsstedenes forskjellige karakter med en nærmere analyse av kystlandskapets utforming. Samspillet mellom forskjellige former for oppholdssteder og landskapsutnyttelse i et større perspektiv er et kunnskapsfelt som så langt er lite utforsket i KHM's museumsdistrikt. Ny innsikt på dette feltet vil supplere vår forståelse av steinalderens mangfold i Sørøst-Norge.

Sett ut fra et overordnet landskapsperspektiv har Telemarkskysten ved Bamble en helt annen geologi og landskapsform enn hva som er tilfellet i det vestlige Oslofjord-området. Geologisk sett er Bamble en del av Sørlandsområdet og fungerer som et geografisk og kulturelt bindeledd mellom indre Oslofjord og Sørlandet. Steinalderen i begge områder har forskjellige materielle uttrykk (Ballin og Jensen 1995; Amundsen 2000), og Telemark er bindeleddet mellom disse områdene. Hvordan denne forbindelsen arter seg, er imidlertid ikke kartlagt (Glørstad 2005). Telemark utelates gjerne både fra undersøkelser av Oslofjord-området og av Sørlandet (Ballin og Jensen 1995; Glørstad 2010). Især må mangelen på kunnskap om senmesolitikum i regionen fremheves som en svakhet i det eksisterende datamaterialet. Her baserer kunnskapsstatus seg på Egil Mikkelsens (1989) behandling av løsfunnmaterialet på 1970-tallet.

E18-utbyggingen gjennom Bamble gir en enestående sjanse til å utforske et snitt gjennom et forhistorisk skjærgårdslandskap utenfor Oslofjorden. Det vil gi en fremragende mulighet for å undersøke mangfoldigheten og dynamikken i bruken av landskapet ved å se på hvilke steder av kysten (f.eks. strandbundne plasser, landingsplasser, mer beskyttede lokaliteter lenger inne i landet, plasser knyttet til bestemte råstoffkilder/ressurser) som ble brukt, til hvilke tider og til hvilke formål. Sett i en landskapsmessig kontekst kan disse formålene belyses gjennom arkeologiske gjenstander, strukturer på lokalitetene, materialets deponerings-/nedleggelsesmønstre og avfallshåndtering. Tradisjonelt er steinalderboplassene forstått som en enhet i seg. I dette prosjektet vil boplassene defineres som et *knutepunkt*, hvor sosial og romlig dynamikk i form av både engangshandlinger og mer repeterende eller ritualiserte hverdagsaktiviteter har manifestert seg materielt. Dermed representerer de kystnære eller strandbundne lokalitetene oppholdssteder, som kan ha hatt en mer vedvarende betydning, men som samtidig også kan ha hatt helt forskjellige historier og dynamikk. Det vil være en sentral utfordring å forstå og nyansere denne dynamikken.

På denne bakgrunnen og med utgangspunkt i faglig program for steinalder (Glørstad 2006) ønsker KHM å fokusere på utforskningen av kystsonen på et mikro- og makronivå og undersøke de følgende problemstillingene:

1. Lokalteter i kystsonen – funksjonell, sosial og økonomisk dynamikk og mangfold

- kystnære eller strandbundne lokaliteter: forskjellige funksjoner og samfunnsmessig betydning (sosial, økonomisk, kommunikativ, kosmologisk, tafonomisk)
- sammenheng mellom menneskelige aktiviteter og steder (forskjellige former for romslig organisasjon, aktiviteter og avfallshåndtering)

2. Mennesker og kystsonen – variasjon og kontinuitet

- kystsonens bruk: samtidig variasjon og diakron utvikling
- kystmiljøets utvikling og utnyttelse, spesielt i forhold til resurser og råstoffutnyttelse

Utforskningen av disse problemstillingene vil bidra til å belyse de lange linjene i Sørøst-Norge i forhistorisk tid.